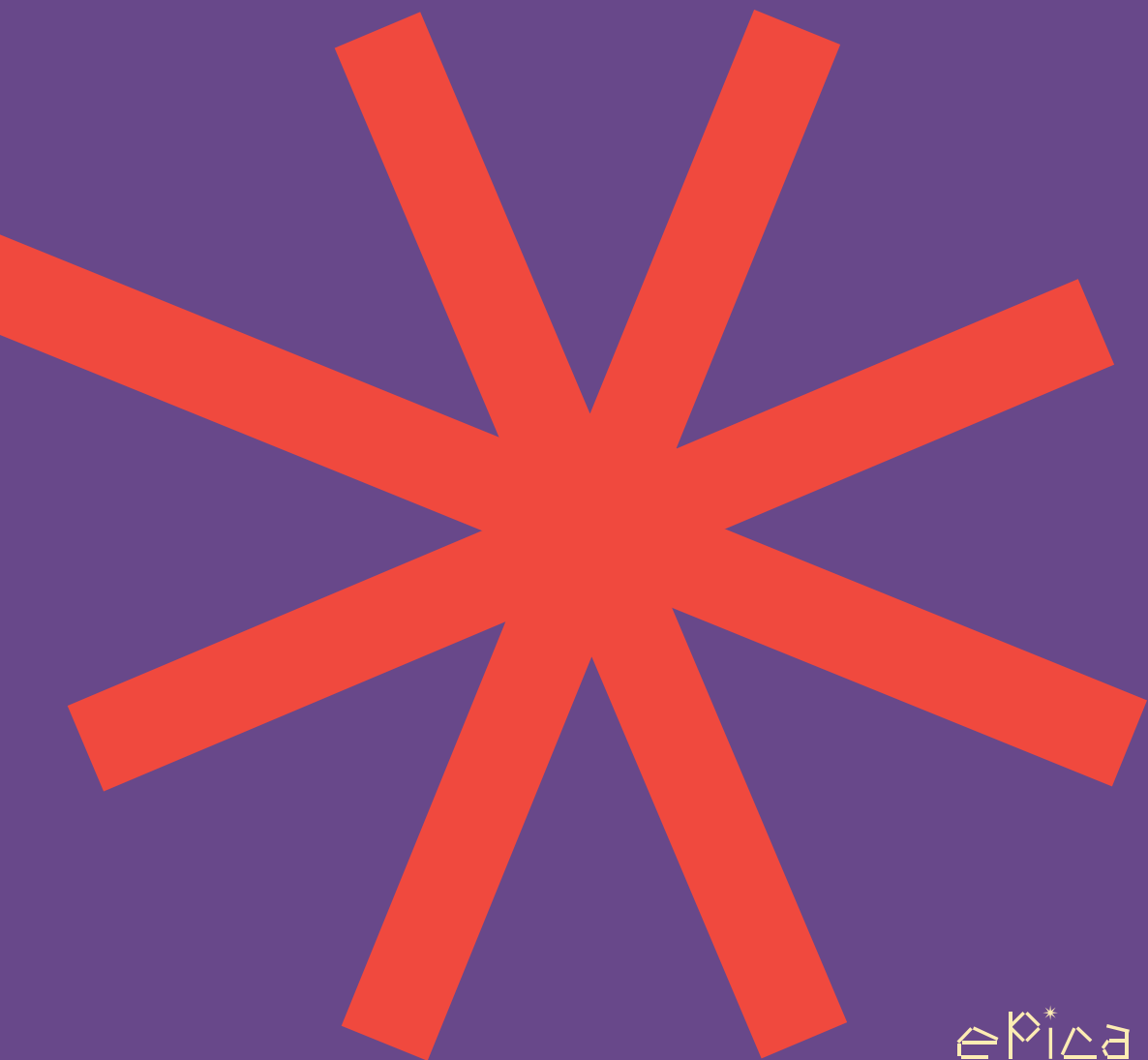

OSNAŽIVANJE PARTICIPACIJE
U KULTURI I ARHITEKTURI:
AKTIVIRANJE JAVNIH
REŠURSA ZA I SA
ZAJEDNICOM

Empowering Participation
in Culture and Architecture:
Activating Public Resources
for and with Community

(ur-eds.) Nina Mihaljinac
Sonja Jankov

Osnaživanje participacije u
kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa
za i sa zajednicom

Empowering Participation
in Culture and Architecture:
Activating Public Resources
for and with Community

OSNAŽIVANJE PARTICIPACIJE
U KULTURI I ARHITEKTURI:
AKTIVIRANJE JAVNIH
RESURSA ZA I SA
ZAJEDNICOM

Empowering Participation
in Culture and Architecture:
Activating Public Resources
for and with Community

Urednice / Edited by
dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Fakultet dramskih umetnosti, Institut za
pozorište, film, radio i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts, Institute for
theatre, film, radio and television, Belgrade

2025.

ePica*

Oснаživanje participacije u kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom

Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources
for and with Community

Urednice / Edited by

dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Izdavač / Publisher

Fakultet dramskih umetnosti,
Institut za pozorište, film, radio
i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts,
Institute for theatre, film, radio
and television, Belgrade

Recenzenti / Reviewers

dr Ana Žuvela,
Odjel za kulturu i komunikacije,
Institut za razvoj i međunarodne odnose,
Hrvatska
dr Ksenija Petovar, Arhitektonski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
dr Radivoje Dinulović,
Fakultet tehničkih nauka,
Univerzitet u Novom Sadu

Ova monografija je nastala u okviru projekta
EPICA – Osnaživanje participacije u kulturi i
arhitekturi: Aktiviranje javnih resursa za i sa
zajednicom (ID 7744648), podržanog sredstvima
Fonda za nauku Republike Srbije.

This monography is published within the project
EPICA – Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources for and
with Community (ID 7744648), supported by the
Science Fund of the Republic of Serbia.

Ova monografija je povezana sa ciljevima održivog razvoja 3, 5, 6, 11, 16 univerzalne strategije Ujedinjenih nacija (Agenda 2030, A/RES/70/1): Obezbediti zdrav život i promovisati blagostanje za sve u svim uzrastima; Ostvariti rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i devojkje; Osigurati dostupnost i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za sve; Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, sigurnim, otpornim i održivim; Promovisati mirna i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima.

This monography is related to sustainable development goals 3, 5, 6, 11, 16 of the Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1, United Nations): Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages; Achieve gender equality and empower all women and girls; Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all; Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable; Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels

SADRŽAJ / CONTENT

11 1. UVODNA REČ Nina Mihaljinac

---

15 1.2 Participacijom do participacije:
o projektu EPICA Sonja Jankov

---

25 2. Uloga istraživanja participativnih
akcija zajednice Petar Cigić
The role of researching
participatory community actions

---

37 3. Mapiranje participacije u kulturi i arhitekturi Vladimir Mentus
u Srbiji od 2000. godine do danas
Mapping participation in culture
and architecture in Serbia from
2000 to today

STUDIJE SLUČAJA / CASE STUDIES

---

73 4. Participativne prakse za zaštitu i
unapređenje javnog i zajedničkog dobra
na području Savskog keja na Novom
Beogradu Danijela Milovanović Rodić,
Milica Kočović De Santo,
Marija Maruna, Petar Cigić,
Milena Dragičević Šešić
Participatory practices for the
protection and improvement of
public and common property
in the Sava quay area in
New Belgrade

---

105 5. Participativne prakse u odbrani javnog
dobra i stvaranju zajedničkog na području
sela Topli Do, opština Pirot Milica Kočović De Santo,
Danijela Milovanović Rodić,
Marija Maruna, Petar Cigić,
Milena Dragičević Šešić
Participatory practices in the
defense of the public good and
creation of the commons in the
area of the village of Topli Do,
municipality of Pirot

137 6. Participativni procesi u Kulturnom predelu Bača
Participatory processes in Cultural landscape of Bač
Višnja Kisić, Goran Tomka

---

173 7. Participacija građana u očuvanju nasleđa Almaškog kraja
Participation of citizens in heritage preservation of Almaški Neighborhood
Goran Tomka, Višnja Kisić

---

191 8. Umetnost u spomen budućnosti: Studija slučaja participativnog projekta u Staroj Pazovi – ULUS 2022-23
ART IN PRAISE OF THE FUTURE: Case study of a participatory project in Stara Pazova - ULUS 2022-23
Petar Cigić, Irena Ristić, Milan Đorđević

---

219 9. Aktiviranje zajednice kroz inkluziju: studija slučaja *Prostor*
Community activation through inclusion: case study Prostor
Nina Mihaljinac, Milena Dragičević Šešić

EPICA ŽIVA LABORATORIJA
– PARTICIPATIVNO AKCIONO
ISTRAŽIVANJE
/ EPICA LIVING LABORATORY
– PARTICIPATORY ACTION
RESEARCH

---

239 10. Mesne zajednice kroz vreme: šta je prioritet – zakonodavna reforma ili novi modeli lokalne samouprave?
“MESNE ZAJEDNICE” THROUGH TIME: What is the priority – legislative reform or new models of local self-government?
Aleksandar Mijailović, Milica Kočović De Santo

275

11. Od saradnje do rada u službi zajednice – pokušaj aktiviranja prostora mesne zajednice SAVA u bloku 45 kao društveno-kulturnog centra
Nina Mihaljinac, Petar Cigić
- From collaboration to working in the service of the community – an attempt to activate the space of the Sava local community in Block 45 as a Social and Cultural Center
-

293

12. Od hlada do borbi: Šta su ljudima više-nego-ljudi?
Goran Tomka, Višnja Kisić, Sanja Iguman Glušac
- From shadows to fights: What are more-than-humans to humans?
-

307

13. Participatory artistic practices initiated from within communities living in the modernist projects of collective and mass housing
Sonja Jankov
- Participativne umetničke prakse pokrenute od strane zajednica koje žive u modernističkim projektima kolektivnog i masovnog stanovanja
-

323

14. Ka promeni javnih politika - preporuke proistekle iz projekta EPICA – Empowering Participation in Culture and Architecture
Milena Dragičević Šešić, Petar Cigić, Milan Đorđević, Sanja Iguman Glušac, Sonja Jankov, Višnja Kisić, Milica Kočović De Santo, Marija Maruna, Bojana Matejić, Vladimir Mentus, Nina Mihaljinac, Danijela Milovanović Rodić, Irena Ristić, Goran Tomka
-

343

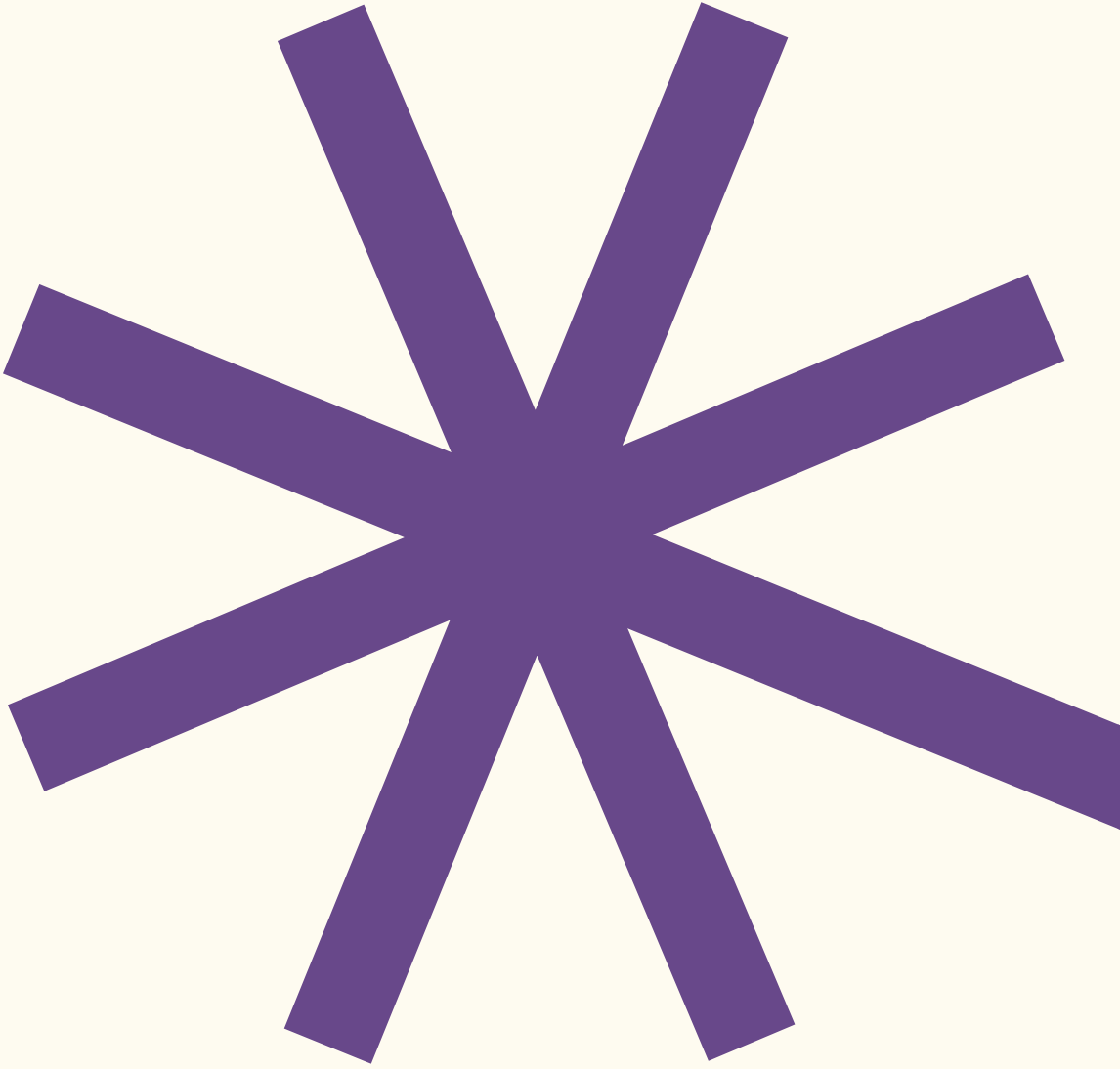
15. Naučni radovi nastali u okviru projekta EPICA: kontekstualni i problemski pregled
Bojana Matejić
-

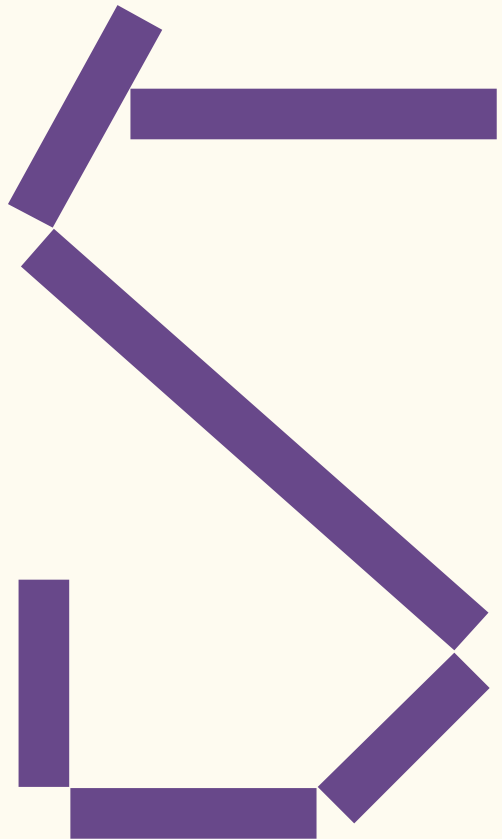
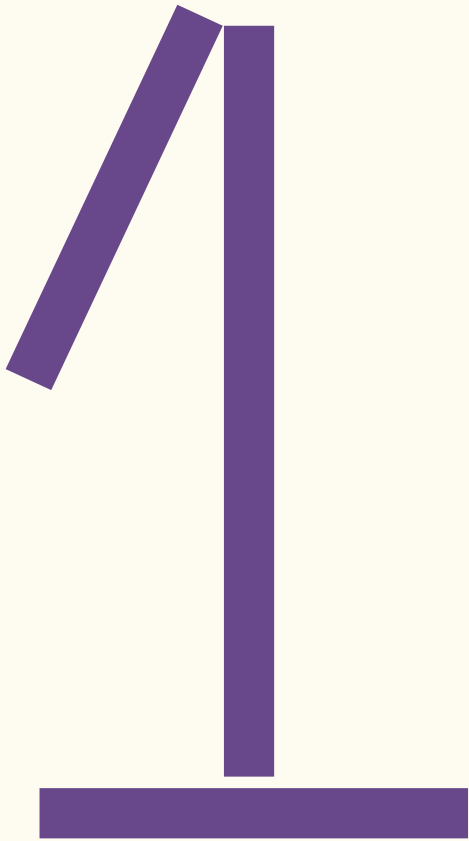
357

- APPENDIX 16. Upitnik o participaciji u okviru projekta EPICA 2022.
17. Mapa participacije u kulturi i arhitekturi
-

373

BIOGRAFIJE AUTORA

NAUČNI RADovi NASTALI U OKVIRU PROJEKTA EPICA: KONTEKSTUALNI I PROBLEMSKI PREGLED

Bojana Matejić*¹

* Fakultet likovnih umetnosti,
Univerzitet umetnosti u
Beogradu

1 bojana.matejic@flu.bg.ac.rs,
ORCID 0000-0003-1325-0546

U ovom tekstu ću napraviti kontekstualni i problemski osvrt ključnih radova u vezi sa fokusom EPICA projekta. Kontekstualno se ovi radovi mogu podeliti prema temama, naučnim ciljevima i problemima radnih paketa u okviru kojih su nastajali.

U okviru radnog paketa br. 2: *Participacija: teorijski okvir* objavljen je *Pojmovnik participacije: čitanja (ne)učesća u kulturi, arhitekturi, umetnosti, nasleđu i urbanom planiranju* (Tomka, 2024), koji otvara pitanje osnovnih teorijskih pretpostavki participacije iz perspektive menadžmenta u kulturi, teorije kulture i kulturne politike, arhitekture, (savremene) umetnosti, nasleđa i urbanog planiranja. Pojmovnik tematizuje različite vidove (ne-)slaganja u određenju participacije u različitim naučnim oblastima, pa, stoga, on ne pruža konačan i sveobuhvatan odgovor u pogledu njenog značenja. Pojam participacije u kulturi i arhitekturi, pa zatim u oblastima menadžmenta u kulturi i kulturnoj politici, savremenoj umetnosti, arhitekturi, urbanizmu, je izrazito heterogen. Taj problem se dodatno usložnjava u odnosu na geografski kontekst u kome se participacija odvija i određuje. Ovaj uslov heterogenosti u pogledu definisanja participacije je bio ključan u selekciji pojmova i ključnih termina.

U istraživačkom radnom paketu br. 4: *Participativne prakse i javna svojina* objavljeni su radovi koji tumače pojam participacije u domenu urbanog planiranja i politika: od razumevanja participacije kao integrativnog upravljanja u funkciji uključivanja zajednice, promišljanja i osnaživanja za praktikovanje zajedničkog (commoning), odnosno direktnih osnaženih oblika učestvovanja u upravljanju zajedničkim (commons) u funkciji (odbrane) zajedničkog javnog dobra, do učesća građana u odlučivanju o (urbanom) razvoju i participacije kao jednog od pet principa dobrog upravljanja urbanim razvojem.

U okviru ovog radnog paketa izabrana je studija slučaja teritorija Savskog keja na Novom Beogradu sa blokovima 44, 45, 70 i 70a, s obzirom da su poslednjih deset godina prepoznate inicijative aktivnog učesća građanki i građana u odbrani Savskog keja. Stoga, ključni rad koji tematizuje pitanja participacije na primeru odabrane studije slučaja jeste članak „Transformacija institucionalne strukture urbanističkog planiranja u postsocijalističkoj

tranziciji: primer Savskog keja“ koji su objavile dr Marija Maruna, dr Vesna Teofilović, i dr Danijela Milovanović Rodić u časopisu *Arhitektura i urbanizam* (Maruna, Teofilović, Milovanović Rodić, 2023: 5–16), a koji iznosi rezultate istraživanja da je tokom dve decenije postsocijalističke tranzicije u Srbiji, na konkretnom slučaju Savskog keja na Novom Beogradu, u blokovima 44, 45, 70 i 70a, urbanističko planiranje transformisano u pravcu: 1. ključnog instrumenta za redistribuciju prostornih resursa u korist interesa privatnog kapitala; 2. centralizacije odlučivanja – u vertikalnom smislu putem proširenog uticaja viših nivoa vlasti, a u horizontalnom smislu koncentracijom moći onih koji donose odluke na gradskom nivou i 3. razrade mehanizama donošenja odluka na samom kraju procesa planiranja i unutar uskog kruga institucija gradske vlasti, upotrebom instituta amandmana (Maruna, Teofilović, Milovanović Rodić, 2023: 4). U radu je upotrebljena neoinstitucionalna teorija koja podrazumeva okvir proučavanja uticaja institucija na oblikovanje društvenih ponašanja i na modalitete donošenja odluka, odnosno struktura i odnosa moći koji upravljaju mogućnošću učešća u procesima planiranja.

Značajan doprinos razumevanju participacije u domenu urbanog planiranja i javne sfere čine radovi autorki dr Milice Kočović De Santo i dr Danijele Milovanović Rodić, članica EPICA tima, koje su zajedno sa dr Dunjom Babović i Ingom Kužmom objavile rad: „Osnaživanje strateških prioritetnih oblasti kulturne politike: empirijski nalazi o procesima kulturne participacije u Srbiji“ u *Strategic Management* (Kočović De Santo, Rodić Milovanović, Babović, Kužma: 2022, 45–63), a koji nastoji da odgovori na sledeća pitanja: koje su glavne karakteristike procesa participacije i problemi u kulturi i razvoju kulturne politike? Da li postoji veza između ovih problema? Kako postići poželjne kulturne i institucionalne integrativne transformacije u svrhu ostvarivanja strateški prioritetnih područja kulturne politike? Da li kulturna politika zadovoljava stvarne kulturne potrebe ljudi u Srbiji? Da li participacija u kulturi može obezbediti osnaživanje različitih interesnih strana iz javnih, privatnih i civilnih sektora i drugih neformalnih grupa kao uslova izgradnje kvalitetnijeg kulturnog ambijenta u Srbiji? U ovom su radu izneti zaključci zasnovani na teorijskom i empirijskom pregledu empirijskih istraživačkih rezultata, nastalih tokom 2022. godine za potrebe EPICA projekta. Kao rešenje članak nudi najpogodnije osnaženo participativno upravljanje kao integrativni pristup upravljanju, oslanjajući se na odrast i dekolonijalne teorije, kao i teorije commons-a.

Dekolonijalne i odrast metode (u urbanim politikama) / javnoj sferi detaljno su razrađene u monografiji „Odrast, dekolonizacija i razvoj: kada se kultura susretne sa okruženjem“ (Cham: Springer), koju su priredile i objavile dr Milica Kočović De Santo i Stéphanie Eileen Domptail (Kočović De Santo, Domptail, 2023: 203) u okviru EPICA projekta. Ideologija razvoja i ekonomskog rasta je blisko povezana sa ekonomskom ideologijom neoliberalizma, koji u kontekstu urbanog razvoja i prostornog planiranja – naročito u semi-perifernim državama i geografskim područjima, kakva je Srbija – dovodi do zloupotrebe urbanih politika i legalnih procedura, zapostavljajući javni interes, kao i mogućnosti politizacije planiranja. Dalje su ove teorijske elaboracije iz internacionalnog zbornika primenjene u tekstu

„Spajanje kulture i polisa za post-rast“, koji su dr Milica Kočović De Santo i dr Vanja Vujanović objavile u *Kulturi polisa* (Vujanović, Kočović De Santo, 2023: 175–197), a u kome autorke iznose alternativne i praktične poglede na to kako budući participativni okvir integrisane politike može da izgleda, primenom metoda teorija kulturne politike, prostornog i urbanističkog planiranja u preseku sa teorijom odrasta. U tekstu se izvodi kritika teorije ekonomskog rasta i njegovih posledica na ključne sektore društva, poput kulture, prostora i životne sredine. Rad pokušava, zato, da odgovori na dva ključna pitanja: 1. Zbog čega je važno da kulturne i prostorne politike nađu svoje mesto u postulatima teorije odrasta u uslovima današnje krize? 2. Na koji način akcija i promišljanje kulturne i prostorne participativne prakse (izvan kulturne politike) doprinose pretpostavljenom pravičnijem upravljanju javnom sferom i dobrima? Teorije odrasta zastupaju zamisli pravednije raspodele raspoloživih resursa i jačanje javnih i zajedničkih dobara. Sama reč *odrast* podrazumeva jezičku konstrukciju negacije rasta. Nije u pitanju pojam koji implicira entropiju, i/ili propadanje, već usporavanje rasta i ublažavanje destrukcije. Ove teorije nastoje da pronađu političke, praktične i teorijske načine suočavanja sa smanjenjem proizvodnje i potrošnje, kao osnaženim demokratskim procesima, a u cilju ekoloških mera održivog, pravednijeg i pravičnijeg načina koji potencijalno može dovesti do opšte dobrobiti. U osnovi teorije odrasta jeste dekolonizacija ekonomske teorije koja zagovara teze o beskonačnom ekonomskom rastu, što podrazumeva suočavanje sa imperijalističkim i kolonijalnim nasleđem savremenih globalizovanih društava. U kontekstu urbanih politika, mesta i prostora, a oslanjajući se na teorijske pretpostavke Artura Eskobara (Arturo Escobar), Kočović De Santo i Vujanović ističu da ekološki sukobi nisu samo ekološke prirode, već uvek postoje razlike u pristupu ekološkim dobrima i uslugama. Te su nejednakosti posebno vidljive u perifernim urbanim naseljima koja imaju slabiji pristup zelenim površinama, održavanju okoline, itd. (Vujanović, Kočović De Santo, 2023: 178)

U okviru radnog paketa br. 5: *Participativne prakse i savremena umetnost* objavljeni su radovi koji sa različitih teorijskih i metodoloških osnova problematizuju, tematizuju i interpretiraju pojam participacije, odnosno zajednice u umetnosti i njihove transformativne potencijale, kao i mogućnosti uspostavljanja novih (kritičkih) modela (samo-)organizovanja u kontekstu umetnosti i kulture. Naučne metode i kriterijumi koji su korišćeni u selekciji studija slučaja u okviru ovog radnog paketa – *Prostor* i *Stara Pazova* Udruženja likovnih umetnika Srbije (ULUS) – proizlaze iz konteksta menadžmenta u kulturi u sasvim delimičnom povezivanju sa teorijom (savremene) umetnosti. Teorija i (novija) istorija umetnosti, te kustoske studije poseduju svoje sopstvene naučne metode, kriterijume, probleme i diskurzivne uslove prepoznavanja i odabira relevantnosti studija slučaja, odnosno participativnih umetničkih dela, kustoskih projekata i njihove analize. Projekti *Prostor* i *ULUS Stara Pazova* su se pokazali u ovom konkretnom slučaju kao najadekvatniji izbor, imajući u vidu da su obe inicijative posedovale sve one neophodne uslove za analizu koji su imanentni menadžmentu u kulturi: prisustvo lokalne zajednice, pristup

javnim resursima, raznovrsnost aktera (amateri, profesionalci itd.). Upravo ovakav pristup razvija jedan od centralnih naučnih radova u okviru ovog radnog paketa: „Profesionalni i društveni status vizuelnih umetnika: uvidi iz post-socijalističke Srbije“ koji su objavili mr Milan Đorđević i dr Nina Mihaljinac u *International Journal of Cultural Studies*, New York: SAGE (Đorđević, Mihaljinac, 2024: 1–18) u kome autori analiziraju mogućnosti samoorganizovanja i horizontalnosti u procesu donošenja odluka kao oblika kulturne politike koja neguje autonomiju, istraživanje na primeru studije slučaja *Stara Pazova*. U ovom radu postavljene su i odbranjene dve osnovne hipoteze: 1. usled današnje neoliberalne kulturne politike širom Evrope, koja se zasniva na mehanizmima normalizacije (samo-)prekarizacije, vizuelni umetnici se suočavaju sa sličnim problemima: nesigurnost, otuđenje i minimalan pristup sredstvima; 2. u skladu sa prethodnom tezom, princip horizontalnosti, tj. direktnog donošenja odluka u (de-)regulaciji i upravljanju sektorom vizuelnih umetnosti, predlažu autori, može poslužiti kao model participacije za njihovo prevazilaženje. Na primeru projekta *Stara Pazova*, potonja hipoteza je testirana u okviru EPICA projekta i opisana u članku. Ovu tezu razvija i internacionalni zbornik radova objavljen godinu dana ranije u okviru EPICA projekta *Drugi svet umetnosti: u potrazi za novim organizacionim modelima*, Beograd: Atropos Press Balkans & Dresden–New York: Atropos Press (Mihaljinac, Matejić, Đorđević, 2023: 271) autora dr Nine Mihaljinac, dr Bojane Matejić i mr Milana Đorđevića, u kome su objavljeni radovi istraživačica i istraživača, predavačica i predavača, teoretičarki i teoretičara, umetnica i umetnika koji dolaze iz različitih geografskih područja (Slovenija, Švajcarska, Srbija, Austrija, Francuska, itd.) čime se pruža uvid u raznovrsnost mišljenja i mogućnost njihove komparacije. Ova studija nastoji da odgovori na pitanje novih, odnosno, alternativnih mogućih vidova samoorganizovanja u kulturi, vizuelnim umetnostima, menadžmentu u kulturi, kulturnoj politici i kustoskim praksama.

Posebna pažnja u polju ovog radnog paketa je data teorijskim i ontološkim pretpostavkama pojma participacije, zatim zajednice, kao i transformativnim potencijalima i interventnim efektima ovakve prakse u savremenoj kulturi i umetnosti u odnosu na pitanje krize (teorije) društvenog imaginarnog, čije se ontološke osnove poslednjih decenija intenzivnije preispituju. Interventnu vrednost participativnih praksi i mogućnosti artikulacije kolektivnosti tematizuje rad dr Irene Ristić „Kolektivi i commoning u malim umetnostima“ (Ristić, 2022: 105–117) koji je objavljen u časopisu *Amfiteater: Revija za teoriju scenskih umetnosti/Journal of Performing Arts Theory*, Ljubljana: Slovenski gledališki inštitut. Na osnovu teorijske platforme Korneliusa Kastoriadis (Cornelius Castoriadis), u ovom radu autorka zastupa tezu da transformativna moć participacije u umetnosti leži u mogućnostima radikalne imaginacije. Radikalna imaginacija obezbeđuje koordinate za prakse commons-a, kako bi one ostale „vitalne i dinamične“ (Ristić, 2022: 112). U domenu teorije participacije koja proizlazi iz performativnih praksi u polju savremene umetnosti i krize društvenog imaginarnog dr Bojana Matejić je objavila naučni članak „Vrednost provokacije u društvenim imaginarnim participativne umetnosti“ u *Performance Research*,

London: Routledge (Matejić, 2024: 35–39) u kome autorka problematizuje vrednost disruptivnih postupaka u participativnim umetničkim praksama, odnosno dihotomiju *top-down* (disruptivni, provokativni, antagonistički, neprijatni umetnički projekti) i *bottom-up* (društveno odgovorni, afirmativni projekti) participativne prakse i nastoji da pronađe nove načine mišljenja o participaciji u savremenoj umetnosti i njene transformativne moći. Od pojave participativne umetnosti kao umetničkog žanra početkom devedesetih godina prošlog veka, debata o njenoj političkoj i transformativnoj moći u izgradnji društvenih imaginarnih artikulisala se oko dve ključne paradigme: 1. *etičkog zaokreta* (Jacques Rancière), prema kome je umetnost participativna ukoliko ispunjava vrednosti *socijalne inkluzije* i *konsenzualne saradnje* (Clair Bishop), odnosno *humanitarizma* (Alain Badiou) društveno odgovornih aktivističkih projekata i 2. *disruptivnog pristupa* participaciji (Clair Bishop), koji uključuje strategije provokativnih i neprijatnih estetskih projekata. U ovom radu zastupa se i brani teza da je kontekst o provokaciji i disrupciji, kao vrednostima u izgradnji društvenih imaginarnih ili kao mogućoj matrici participativne umetnosti, izgubio interventnost u današnjim postindustrijskim uslovima usled promenjenih mehanizama kontrole. Umetnički rad se ne može odvojiti od društvenog rada, tako da transferzalna funkcija umetničkog rada omogućava fluidnost društvenih procesa i, prema tome, *rekombinantnu* moć (F. F. Berardi).

Konačno, diskurzivni okvir čitanja i razumevanja participativnih umetničkih praksi proizlazi pretežno iz Zapadnog kolonijalnog anglosaksonskog konteksta, tako da objavljeni radovi dr Milene Dragičević Šešić problematizuju znanje o participaciji sa stanovišta dekolonijalnih teorija. Jedan od ključnih radova u ovom nizu jeste tekst „Dekolonizacija kurikuluma kulturne politike i menadžmenta – razmišljanja iz prakse“, objavljen u časopisu *Cultural Trends*, London: Routledge, u kome se postavlja pitanje transformativnih, participativnih potencijala prenosa znanja iz dekolonijalne perspektive. Postaviti pitanje transformativnih, participativnih potencijala prenosa znanja iz dekolonijalne perspektive znači postaviti pitanje o velikim narativima, kakav je i sam narativ o participaciji, sa stanovišta geopolitike moći i to primenom osnovnih koncepata dekolonijalne teorije: epistemičke tišine, epistemičke negacije, epistemičkog brisanja, epistemičke neposlušnosti, demontaže odnosa moći i koncepcija znanja koji podstiču rasne, rodne, klasne i geopolitičke hijerarhije.

U pojmovnom aparatu u okviru radnog paketa br. 6: *Participativne prakse i baština* razmatrao se pojam participacije sa stanovišta posthumanizma, u čijim se okvirima antropocentrični pojam participacije dovodi u pitanje. Humanistički antropocentrični pojam participacije u područjima umetnosti i šire kulture, urbanizma i javnih politika isključuje ostale oblike života (*više-od-ljudskog*) kao one koji bivaju percipirani kao pasivni entiteti (Kisić, Tomka, 2024: 14). (Anti-)humanističke teorije participacije su rezervisane samo za čitanje participacije sa stanovišta (anti-)ljudskog. S toga, istraživačice i istraživači ovog radnog paketa nastoje da ponude prošireno tumačenje participacije sa pretpostavki ontologije razlike i brojnih ne-Zapadnih epistemologija i njenih aparata: indogenizacije, afektivnih zajednica,

pluriverzuma. U tu svrhu odabrana je studija slučaja Kulturni predeo Bača, u čijim participativnim procesima učestvuju građani, stručnjaci kao i entiteti *više-od-ljudskog*.

Ključan je naučni rad koji je nastao u okviru ovog radnog paketa „Svetska baština izvan antropocentrizma. Uvidi iz Kulturnog predela Bača“, koji su objavili dr Višnja Kisić i dr Goran Tomka u internacionalnoj publikaciji *Uloga svetske kulturne i prirodne baštine, suočeni sa globalnim izazovima* (Kisić, Tomka: 2022). U ovom radu autori promišljaju svetsku baštinu sa stanovišta postantropocentrizma – filozofske, političke i aktivističke perspektive – koji preispituje humanističke pretpostavke subjekta, zastupajući teze o participaciji u kontekstu postljudskog. Osnovna teza teksta je da svetska baština može biti redefinisana tako da uključi zamisli i prakse u kojima baština i živi, odnosno neživi svet, ne podrazumevaju izvor već aktivne učesnike u kreiranju ‘zdravijeg i inkluzivnijeg’ sveta i okruženja. Pojam participacije, konkretno, u kontekstu i na primeru baštine, je ovde – kao i kada je reč o dekolonijalnim i odrast teorijama koje postavljaju pitanje *episteme* sa stanovišta geopolitike – proširen i problematizovan sa pozicije posthumanizma i ontologije postljudskog. Autori polaze sa platformi teorija novog materijalizma i postantropocentrizma kako bi uspostavili teorijski okvir za analizu konvencije svetske baštine i primenu ovih polazišta na mogućnosti i ograničenja postantropocentričnog pristupa baštini. Ova teorijska analiza je potom primenjena na studiju slučaja Kulturnog predela Bač.

Prema rečima autora, trenutno, u oblasti nasleđa dominiraju hipoteze, narativi i ideologije zelene transformacije u pogledu problema klimatskih promena i ekološke krize u cilju očuvanja nasleđa i njenih institucionalnih struktura. Ovakav se pristup, međutim, ne bavi uzrokom problema, već reparacijom simptoma koji ukazuju na pukotine antropocentričnog, kolonijalnog razumevanja sveta u kapitalističkim uslovima. Zato autori polaze sa postantropocentričnih, posthumanističkih osnova u razumevanju participativnog odlučivanja.

Na primeru Kulturnog predela Bača, autori razvijaju postantropocentričnu koncepciju mesta i prošireno razumevanje integrativnog pristupa nasleđu, u kome se pejzaž tretira kao živi organizam, koji nastaje kao rezultat promena, dinamičnih obrazaca i veza između ekosistema, istorija, i kultura. U tom smislu, prepoznaju i zagovaraju važnost međusektorskog i participativnog upravljanja baštinom, koje decentralizuje kriterijum ljudske izuzetnosti. Odabrali su Kulturni predeo Bača na osnovu nekoliko unapred postavljenih kriterijuma: 1. participativni procesi se odvijaju u toku samog posmatranja; 2. postojanje eksplicitne namere građanki i građana i lokalne zajednice (sa posebnim fokusom na neprofesionalne, marginalizovane i nepriviligovane grupe) da se uključe u proces mapiranja, valorizacije tumačenja i upravljanja nasleđem; 3. da postoji eksplicitna namera aktera da procese očuvanja nasleđa učine demokratskim, razvijajući vrednosti pluralizma i, konačno, 4. nasleđe treba da bude tretirano kao javno, opšte dobro; 5. mogućnost primene posthumanističke koncepcije participacije na kontekst baštine.

U procesu participativne valorizacije i upravljanja postavlja se pitanje kako uključiti ne-ljudske entitete. Na primeru Bača autori prepoznaju tri

aspekta decentralizacije ljudske izuzetnosti unutar participativnog baštinenja: 1. neophodnost primene integrativne participativne posthumanističke koncepcije baštine; 2. poštovanje principa interdisciplinarnosti, kao i lokalnog tradicionalnog znanja koje pretpostavlja međusobno učenje i sticanje novih uvida koji poštuju lokalno znanje i prakse participativnog, međusektorskog upravljanja; 3. treći aspekt decentralizacije ljudske izuzetnosti autori vide u konceptu 'dobrog života', koji ide dalje od konzervacije i restauracije, a to implicira regeneraciju životne sredine, revitalizaciju lokalnih zajednica, poboljšanje kvaliteta života, veza, odnosa i solidarnosti između svih entiteta koji čine pejzaž ((ne-)ljudsko); 4. četvrti aspekt decentralizacije je usidren u regenerativnim praksama zaštite i brige o pejzažu koje uključuju koncepte, metode i kapacitete ponovnog oživljavanja i samoregenerisanja ekosistema, kao i prakse konzervacije koje se zasnivaju na oponašanju održivih ekosistema, kao što je permakultura; 5. aspekt decentralizacije humanističkog principa referira na način na koji se interkulturalizam interpretira kao posledica proliferacije ljudskih i ne-ljudskih kultura.

ZAKLJUČAK

Na osnovu analize tema, problema i metoda objavljenih naučnih radova, može se zaključiti da u okviru naučnog projekta EPICA – *Osnazivanje participacije u kulturi i arhitekturi: aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom* dominira teza o participaciji kao (visokom stepenu) o učešća/u građanki i građana u donošenju odluka, kada su u pitanju oblasti kulture i arhitekture. Vodeći rakurs posmatranja problema participacije u smislu centralnih metoda koje su korišćene u okviru projekta (participativno akciono istraživanje, fokus grupe, intervju, studije slučaja, itd.) proizlazi iz domena menadžmenta u kulturi i kulturne politike u interdisciplinarnom povezivanju sa brojnim drugim oblastima, poput teorije kulture, teorije umetnosti, teorije arhitekture, kulturnog nasleđa i baštine, urbanih studija, itd. Ova je teza elaborirana na osnovu brojnih (anti-)humanističkih teorijskih aparata, poput teorijskih pretpostavki Stevana Majstorovića, Alena Badjua, Žaka Ransijera, Korneliusa Kastoriadisa i dr. Ta teza je, međutim, uzimajući u obzir lokalni kontekst i izbor studija slučaja (jugoistočna Evropa/Srbija) u brojnim objavljenim radovima dopunjena i proširena na osnovu primene dekolonijalnih teorija, teorija post/od-rasta i posthumanističke teorije u kojima dominiraju postavke Valtera Minjola (Walter Mignolo), Bongonija Nioke (Bongani Nyoka), Ašila Membea (Achille Mbembe) Rosi Brajdotti (Rosi Braidotti) itd., nudeći time jednu transdisciplinarnu osnovu za dalje proučavanje participacije, a čiju inovativnost valja tražiti upravo sa pozicija *Druge, kritične* Evrope.

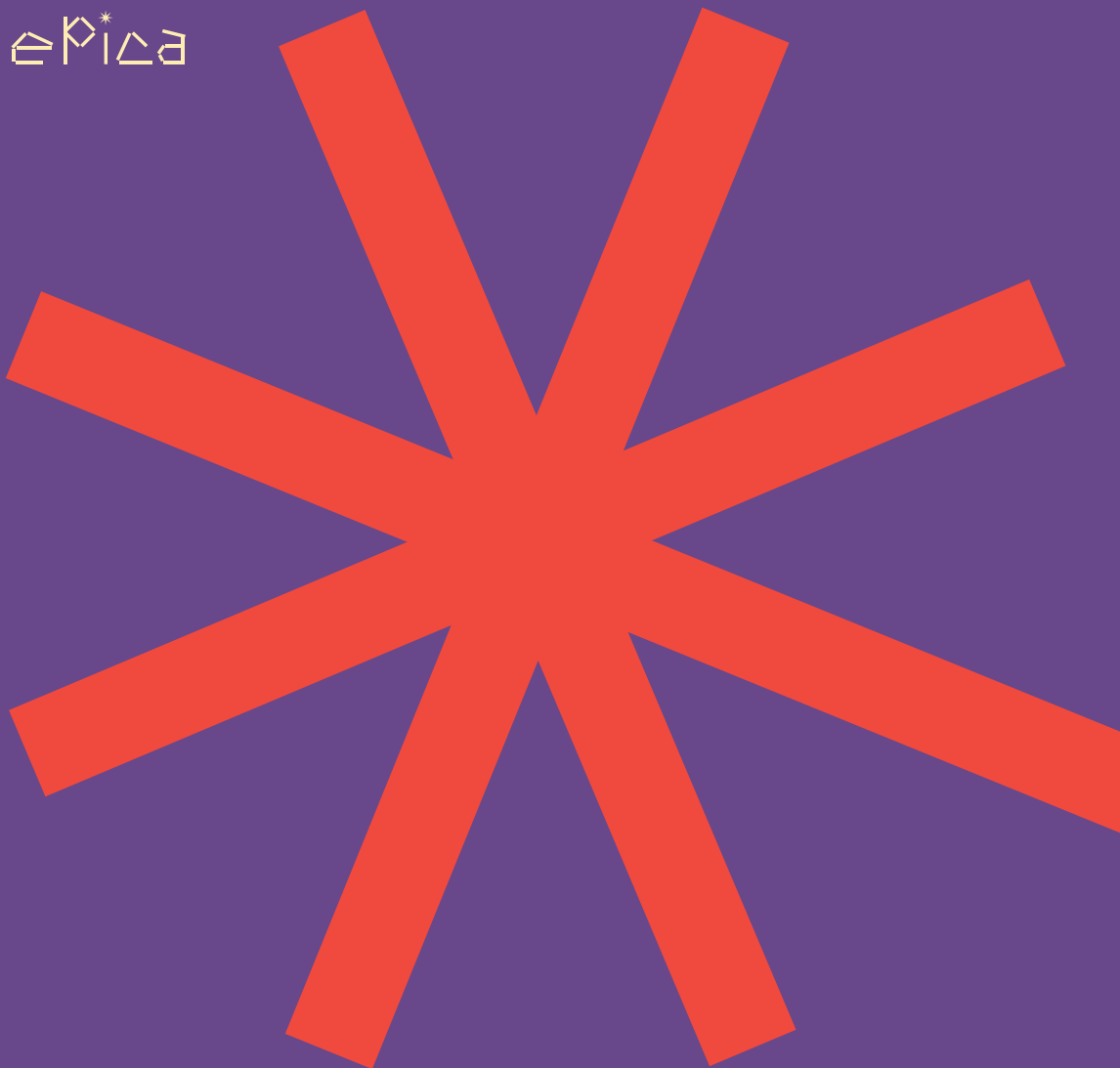
REFERENCE

- Dorđević, M. Mihaljinac, N. (2024). Visual Artists' Professional and Social Status: Insights from Post-Socialist Serbia. *International Journal of Cultural Studies*, 27(4), New York: SAGE, 1–18.
- Kisić, V., Tomka G. (2023). World Heritage Beyond Anthropocentrism. Insights from Bač Cultural Landscape. In Debljović Ristić, N. (Ed.), *Thematic Proceedings of the International Scientific Conference Educational Programs – The Future of World Cultural and Natural Heritage: 50 Years (1972–2022) of the Convention on the Protection of World Cultural and Natural Heritage* (pp. 376–391). Belgrade: Faculty of Philology. DOI: 10.18485/arh_whc50.2023.ch19
- Kočović De Santo, M., Domptail, S. E. (2023). *Degrowth Decolonization and Development. When Culture Meets the Environment*. Cham: Springer.
- Kočović De Santo, M., Rodić Milovanović, D., Babović, D., Kužma, I. (2023). Empowering Strategic Priority Areas of Cultural Policy: Empirical Findings on Cultural Participation Processes in Serbia. *Strategic Management*, 28(2), 45–63. DOI: 10.5937/StrMan2200030K
- Maruna M., Teofilović, V., Milovanović Rodić, D. (2023). Transformacija institucionalne strukture urbanističkog planiranja u postsocijalističkoj tranziciji: primer Savskog keja. *Arhitektura i urbanizam*, 57, 5–16. DOI: 10.5937/a-u0-45379
- Matejić, B. (2024) The Value of Provocation in the Social Imaginaries of Participatory Art. *Performance Research (On Social Imaginaries)*, 29(2), London: Routledge, 35–39.
- Mihaljinac, N., Matejić, B., Dorđević, M. (Eds.) (2023) *Another Artworld: Pursuing New Organizational Modes*. Belgrade: Atropos Press Balkans, Dresden–New York: Atropos Press.
- Ristić, I. (2022). Collectives and Commoning in Small Arts. *Amfiteater: Revija za teorijo scenskih umetnosti*, 10(2), Ljubljana: Slovenian Theatre Institute, 105–117.
- Šešić, Dragičević, M., Gaio A., Joffe A., Acosta-Hernández J. (2023). Decolonising the Cultural Policy and Management Curriculum – Reflections from Practice. *Cultural Trends*, 33(2), London: Routledge, 141–158.
- Vujanović, V., Kočović De Santo, M. (2023). Coupling Culture and Space for the Post-Growth. *Kultura polisa*, 20(2), 175–197.
- .....
- U okviru naučnog projekta EPICA – Osnaživanje participacije u kulturi i arhitekturi: aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom objavljeni su sledeći radovi:
- Babović, D., Kočović De Santo, M. (2023). Exploring Fairer Post-Growth Grounding by Coupling Social and Creative Industry. *Cultural Management, Science and Education*, 7(1), 25–39. DOI: 10.30819/cmse.7-1.02
- Čolić, R., Milovanović Rodić, D., Fokdal, J. (2023). To what extent can collaborative platforms in urban planning education enhance transformative learning outside of academia?. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 24(7), 1507–1523. DOI: 10.1108/IJSHE-06-2022-0184
- Domptail, S., Kočović De Santo, M. (2023). Beyond Western Dichotomies of Power: Life-Centered Development, Reciprocity and Co-creation Within Nature. In Kočović De Santo M., Stéphanie Eileen D. (Eds.) *Degrowth Decolonization and Development: When Culture Meets the Environment* (pp. 203–220). Cham: Springer.
- Dragičević Šešić, M. (2023). Varja Đukić – aktivističko delovanje kroz teatarsko-poetsko mišljenje. Širenje prostora kulturne kontrajavnosti u regionu za i sa zajednicom. U Milosavljević, A. (ur.) *Varja Đukić – San na javi: O teatru s ovog kraja svijeta*. Podgorica: Sibila.
- Dragičević Šešić, M. (2023). Značenja dekolonizacije u nastavi kulturne politike i kulturnog menadžmenta – plenarno predavanje, 5. 12. 2023. *NADA: Nauke u dramskim umetnostima*, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.

- Dragičević Šešić M. (2023). Conference Panel "Les politiques culturelles au sud: modèles, valeurs, singularités" at Colloque international *Le territoire dans tous ses états* à l'occasion des 40 ans du CEPEL/UMR5112. Montpellier, December 14–15.
- Dragičević Šešić, M. (2023). "Being fit for the job: emerging profiles and curricula for the cultural and creative sector from a global perspective" – panel debate, ENCATC Helsinki, October, 11–13.
- Dragičević Šešić, M., Babović, D., Tvrđišić, S. (Eds.) (2023). *In from the Margins. Sharing footnotes of Subaltern Knowledge and Practices: Questioning North-South Relations and Ethics of International Collaboration* – book of abstracts. Belgrade: University of Arts.
- Đorđević, M., Mihaljinac, N. (2024). Visual artists' professional and social status: Insights from postsocialist Serbia. *International Journal of Cultural Studies*, 27(4), 565–582. DOI: 10.1177/13678779241247225
- Gaio, A. Joffe, A., Hernández-Acosta, J. J. & Dragičević Šešić, M. (2024). Decolonising the cultural policy and management curriculum – reflections from practice. *Cultural Trends*, 33(2), London: Routledge, 141–158. DOI: 10.1080/09548963.2023.2168515
- Кисић, В. (2023). Проблеми и искуства баштињења културног наслеђа других. У Војводић, Д. (ур.) Зборник радова САНУ „Заштита, очување и афирмација српског културног наслеђа на Косову и Метохији“ Том 1 (стр. 49–64). Београд: САНУ.
- Kisić, V., Tomka G. (2023). World Heritage Beyond Anthropocentrism. Insights from Bač Cultural Landscape. In Debljović Ristić, N. (Ed.), *Thematic Proceedings of the International Scientific Conference Educational Programs – The Future of World Cultural and Natural Heritage: 50 Years /1972–2022/ of the Convention on the Protection of World Cultural and Natural Heritage*. Belgrade: Faculty of Philology. DOI: 10.18485/arh_whc50.2023.ch19
- Kisić, V., Tomka G. (2024). *Osnaživanje participacije u kulturi i arhitekturi: aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom* – knjiga apstrakata završne konferencije projekta EPICA (Beograd, 19. oktobar). Novi Sad: Beograd za sport i psihologiju TIMS.
- Kočović De Santo, M. (2023). *Eko+Kulturni = Odrast turizam: Interdisciplinarne perspektive: ekonomike kulture, ekološke ekonomije, dekolonijalnih studija, komons i odrast teorije u funkciji kulturnog, prirodnog i živog nasleđa*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- Kočović De Santo, M. (2023). How Culture and Worldviews Shape Development and our Environment. In Kočović De Santo, M., Stéphanie Eileen D. (Eds.) *Degrowth Decolonization and Development: When Culture Meets the Environment* (pp. 1–16). Cham: Springer.
- Kočović De Santo, M. (2023). The Progressivity and Transformative Role of Culture: Findings from Self-Governance in Yugoslavia Towards Life-Centred Development. In Kočović De Santo M., Stéphanie Eileen D. (Eds.) *Degrowth Decolonization and Development: When Culture Meets the Environment* (pp. 17–55). Cham: Springer.
- Kočović De Santo, M., Stéphanie Eileen, D. (Eds.) (2023). *Degrowth Decolonization and Development When Culture Meets the Environment*. Cham: Springer.
- Kočović De Santo, M., Rodić Milovanović, D., Babović, D., Kužma, I. (2023). Empowering Strategic Priority Areas of Cultural Policy: Empirical Findings on Cultural Participation Processes in Serbia. *Strategic Management*, 28(2), 45–63. DOI: 10.5937/StratMan2200030K
- Maruna, M. (2023). Strategic Urban Design for the Just City. In Bogdanović, R. (Ed.) *On Architecture – Challenges in Design* (pp. 32–40). Belgrade: STRAND.

- Maruna M., Teofilović, V., Milovanović Rodić, D. (2023). Transformacija institucionalne strukture urbanističkog planiranja u postsocijalističkoj tranziciji: primer Savskog keja. *Arhitektura i urbanizam*, 57, 5–16.
- Matejić, B. (2024). The Value of Provocation in the Social Imaginaries of Participatory Art. *Performance Research (On Social Imaginaries)*, 29(2), London: Routledge, 35–39.
- Mihaljinac, N., Matejić, B., Đorđević, M. (Eds.) (2023). *Another Artworld: Pursuing New Organizational Modes*. Belgrade: Atropos Press Balkans, Dresden–New York: Atropos Press.
- Milovanović Rodić, D. (2023). *Stara kao nova, praktikum predmeta. Arhitekti i građanske inicijative za održivi razvoj*. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Milovanović Rodić, D., Šabanović, A., Antić, B., Đukić, A. (2023). Collaborative approach for integrating natural and cultural heritage for sustainable urban development: The Case of Action plan for Sombor. In Đukić, A., Krstić-Furundžić, A., Vaništa Lazarević, E., Vukmirović, M. (Eds.), *Keeping Up with Technologies to Imagine and Build Together Sustainable, Inclusive, and Beautiful Cities – Conference proceedings (8th International Academic Conference Places and Technologies 2023)* (pp. 1–8). Belgrade, October 19–21). DOI: 10.18485/arh_pt.2024.8.ch7
- Radovanović, K., Milovanović Rodić, D., Graovac, A., Slavković, Lj., Jerinić, J., Maruna, M., Đokić, J. (2022). Razmere-prostora: ima li mesta za javnost? Krićka analiza Predloga koncepta politike o reformi e-prostora i reformi prostornog i urbanističkog planiranja u RS. U Jevtić, A., Drašković, B. (Ur.) *Međunarodna konferencija 18. letnja škola urbanizma i održivog razvoja (Vrnjačka Banja, 19-21. maj)*, (str. 229–238). Beograd: Udruženje urbanista Srbije.
- Ristić, I. (2023). Paths of radical imagination or How to make a collective?. In Mihaljinac, N., Matejić, B., Đorđević, M. (Eds.) *Another Artworld: Pursuing New Organizational Modes* (pp. 59–75). Belgrade: Atropos Press Balkans, Dresden–New York: Atropos Press.
- Tomka, G. (ur.) (2024). *Pojmovnik participacije. Čitanja (ne)učesća u kulturi, arhitekturi, umetnosti, nasleđu i urbanom planiranju*. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Vujanović, V., & Koćović De Santo, M. (2023). Coupling culture and space for the post-growth *Kultura polisa*, 20(2), 175–197.

epica

Ova monografija je nastala u okviru projekta EPICA – Osnaživanje participacije u kulturi i arhitekturi: Aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom (ID 7744648), podržanog sredstvima Fonda za nauku Republike Srbije.

This monography is published within the project EPICA – Empowering Participation in Culture and Architecture: Activating Public Resources for and with Community (ID 7744648), supported by the Science Fund of the Republic of Serbia.

FAKULTET
DRAMSKIH
UMETNOSTI
U BEOGRADU

1958
INSTITUT
EKONOMSKIH
NAUKA

COGNOSCERE EST MUTARE

FAKULTET
LIKOVNIH
UMETNOSTI
U BEOGRADU

Фонд за науку
Републике Србије

Универзитет у Београду - Архитектонски факултет
University of Belgrade - Faculty of Architecture

Tims

Fakultet za
sport i psihologiju